

УДК 261.4

Липка Ольга

ХРИСТИЯНСЬКА ІДЕНТИЧНІСТЬ ЦЕРКОВ В УМОВАХ УКРАЇНСЬКОЇ КРИЗИ

У статті аналізується позиція головних українських Церков під час Революції Гідності на Майдані. Підсумовується, що в цілому Церкви гідно виконували свою пастирську місію, і їхня християнська ідентичність в моральному аспекті була належною. Досвід самоорганізації та ініціативності мирян вимагатиме від Церков займати активну позицію в суспільному житті завдяки моральному авторитету.

Ключові слова: християнська ідентичність, Церква, мораль, гідність, народ, Майдан.

Льпка О.

ХРИСТИАНСКАЯ ИДЕНТИЧНОСТЬ ЦЕРКВЕЙ В УСЛОВИЯХ УКРАИНСКОГО КРИЗИСА

В статье анализируется позиция главных украинских Церквей во время Революции Достоинства на Майдане. Подытоживается, что Церкви достойно совершали свою пастырскую миссию и поступали в моральном плане в соответствии со своей христианской сущностью. Это свидетельствует о том, что инициатива мирян требует и от Церкви того, чтобы она играла активную роль в общественной жизни и была моральным авторитетом для общества.

Ключевые слова: сущность христианства, Церковь, мораль, достоинство, народ, Майдан.

Лурка О.

CHRISTIAN IDENTITY OF CHURCHES IN THE CONDITIONS OF UKRAINIAN CRISIS

In this article the position of the main Ukrainian Churches during the Revolution of Dignity on Maidan (Square) is analysed. The author concluded that in general Churches performed his pastoral mission with dignity and their Christian identity in the moral aspect was right. The experi-

© Липка Ольга, 2015

ence of self-organization and initiative of laity will require Churches to be active in public life thanks to moral authority.

Keywords: *Christian Identity, Church, morality, dignity, the people, Maidan.*

Події, які розгорталися в Україні, починаючи від 21 листопада 2013 р., коли було зроблено заяву про те, що угода України про асоціацію з Європейським Союзом не буде підписана, і набули характеру масового протесту проти свавілля влади після кривавого розгону студентів у ніч на 30 листопада, загострили питання ідентичності, передусім національної, а поруч з нею і релігійної. В. Єленський зазначає: «Що стосується ідентичності, то це і є ключове питання української нації. Бо у нас є дві крайності: одні говорять, що Захід є Заходом, а Схід є Сходом, і їм не зійтись повік, а інші говорять, що усі є однакові. Якби ці ідентичності переплавились у загальноукраїнську ідентичність, то у нас не було би дуже багатьох проблем, у т. ч. і проблеми міжправославного розколу» [Єленсь]. Протест мільйонів, який названо Революцією Гідності, відкрив нову сторінку в сучасній історії України, і вагому роль у цьому протесті відіграли як християнські церкви, так і інші релігійні течії. Очевидно, що українські релігієзнавці не стояли осторонь, були присутніми на Майдані й активно вивчали ситуацію, підсумовуючи свої думки у публікаціях. Зокрема, це поетапне висвітлення та аналіз релігійної ситуації на Майдані у дослідженнях О. Горкуші [2] та О. Недавної [11], аналітичні статті Л. Филипович [15], інтерв'ю В. Єленського [7] та інших.

Тема релігійної ідентичності як на рівні організації (Церкви), так і на особистісному рівні і до Майдану була у центрі зацікавлення українських вчених, а також церковних діячів. Зокрема, історик О. Турій присвятив низку досліджень проблемі ідентичності «традиційних» Церков у сучасній Україні [14]. Особливості християнської ідентичності УГКЦ осмислив вл. Венедикт Алексійчук [1]. Також Ю. Чорноморець проаналізував, як формуються релігійні ідентичності [18]. Функціонування «християнської ідентичності» в епоху постмодернізму, який висуває гасла радикальної деесенціалізації, намагається за будь-яку ціну знищити «метафізику присутності» досліджував І. Загребельний [8]. Кафедрою богослов'я Українського католицького університету у співпраці з Одесько-Кримським екзархатом УГКЦ, Німецькою євангельсько-лютеранською церквою в Україні, Школою апостольства мирян (РКЦ), Київською духовною

академією (УПЦ МП), Християнським гуманітарно-економічним відкритим університетом (м. Одеса) розроблено сертифікатну програму «Християнська ідентичність і сучасні суспільні виклики». Це лише штрих до загальної картини досліджень ідентичності в Україні, які підтверджують актуальність теми.

Майдан став лакмусовим папірцем, межовою ситуацією, у якій виявляється справжнє лице як окремих осіб, так і спільнот, різних об'єднань, партій, а також і Церков. «В основі Майдану – Людина, гідність якої була зневажена і яка вийшла з протестом проти неповаги до себе, до своїх прав, перш за все – права на життя, проти нехтування свободами, які даровані не владою, не законом, а Вищим Началом. Тобто українці прийшли вирішувати екзистенційні, смисложиттєві проблеми – і не тільки власні, а й цілого народу» [15]. Криза стала логічним наслідком свавілля влади практично у всіх сферах життя, чаша зла виповнилася по вінця, і для віруючих християн було щось знаменне у тому, що все розпочалося 21 листопада, у День архистратига Михаїла, який виступив на боці Бога і переміг диявола.

Аналізуючи позиції провідних церков України (УПЦ КП, УПЦ МП, УГКЦ, РКЦ, протестантів) у цих буремних подіях, спробуємо з'ясувати відповідність їхніх заяв та дій християнській моралі, – моралі, яку вони б мали проповідувати словом і втілювати у ділах.

Поняття ідентичності широко використовується та обговорюється в різних галузях, зокрема в культурології, психології, етнології тощо. У широкому значенні ідентичність – це усвідомлення людиною своєї приналежності до певної групи, яке дозволяє їй визначити своє місце у соціокультурному просторі та вільно орієнтуватися в навколишньому світі. Звідси випливає, що християнська ідентичність – це усвідомлення людиною своєї приналежності до однієї з християнських Церков.

Важливо зазначити, що кожна релігія (і християнство зокрема) ґрунтується на трьох важливих «стовпах»: віровченні, моральній доктрині та культурі. І можна вивчати християнську ідентичність, опираючись на ці три «стовпи». У контексті заявленої теми нас цікавлять вияви християнської ідентичності Церков на Майдані з погляду моралі. В «ідеалі» бути християнином – це усвідомлювати свою приналежність до однієї з християнських церков, вірити у проголошені нею догми, жити згідно з моральним вченням Христа і виявляти свою віру назовні через культові дії. Між богословськими доктринами Церков є певні відмінності (про які вірні

на загал можуть і не знати) – це сфера богослов'я; відмінність між обрядами очевидна, та на Майдані на неї не зважали. Християнська мораль – ось об'єднуючий чинник. Декалог, дві заповіді любові, Нагірна Проповідь, заклик любити ворогів і віддавати життя своє за друзів, не лукавити, чітко відмежовувати добро і зло, не нестися вгору тощо – це путівник для кожного християнина, – не має значення чи він Патріарх чи мирянин. Переважно з путівником знайомі також і ті, які не вважають себе християнами.

Як Містичне Тіло Христа Церкву творять всі її члени – як духовенство, так і миряни. Однак є певна ієрархія, і вірні мають слухати своїх пастирів – Патріарха, єпископів, священників. У грудні 2013 р. журналіст К.Щоткіна чітко сформулювала очікування суспільства щодо дій Церков: «Зараз Церкви мають чудовий шанс стати для суспільства тим, чим вони останні двадцять років обіцяли бути – моральним авторитетом. Не абстрактним. Не потенційним. А практичним і невідкладним. Тим, хто зорієнтує в питаннях добра і зла. Дасть чіткі й недвозначні оцінки кожному слову і вчинку. Допоможе зімкнути лави навколо правди. Все, що для цього потрібно – бути серед людей і наполягати на правді у великому й малому. Це у політиків і дипломатів чорне і біле зливаються у відтінки сірого. Церква не може собі цього дозволити. Як і ми зараз» [20]. На момент написання журналісткою цих слів вже відбувся кривавий розгін студентів та штурм Майдану в ніч на 11 грудня. У тому, що переслідувані «Беркутом» студенти знайшли прихисток у Михайлівському соборі, було щось дуже знакове. Для багатьох відкрилася інша Церква – Церква, яка служить людям, а не лише проголошує певні істини і просить пожертв. Патріарх Філарет висловив своє здивування тим, що ця подія набула такого розголосу, – адже насправді духовенство зробило те, що мав би зробити кожен християнин: прийняти в дім потребуючого, переслідуваного. «Відразу після побиття мирних мітингувальників практично усі Церкви оприлюднили своє бачення ситуації. Жодна з великих, чисельних Церков не промовчала і жодна не стала на захист влади. Практично усі Церкви засудили насильство і вимагали від Президента покарати тих, хто винуватий у прецеденті побиття. Зроблено це з різним ступенем рішучості. І в різний час, але практично не можна сказати, що хоча б одна з Церков в Україні стала на захист побиття мітингувальників» [6]. Зло було настільки очевидним, що неможливо було не назвати його злом.

Патріарх Філарет заявив, що Церква повинна бути з народом. «Церква має завжди стояти на боці правди. Якщо влада діє несправедливо, то церква не може підтримувати неправду. Якщо влада чинить правду, то, звичайно, церква підтримує правду і в результаті підтримує владу» [16]. Духовенство УПЦ КП, підтримуючи позицію свого Глави, постійно було з народом, навіть у час гострого протистояння на Грушевського і під час трагічної розправи 18–20 лютого. Патріарх після подій на Грушевського зазначив, що народ, який переміг страх смерті – непереможний. Образ, який побачив Патріарх у голому козакові з піднятою головою, над яким знущалися беркутівці, – це образ України – приниженої, але нескореної! Образ дуже сильний і надихаючий до подальшої боротьби.

Люди піднялися на боротьбу зі злом – у більшості пристрасно, емоційно. Доречним був «Малий іспит совісті протестувальника», написаний єп. Борисом Гудзяком (УГКЦ) і поширений в соцмережах та інтернет-виданнях на початку грудня. «Ти і я не можемо контролювати зовнішні і загальні обставини, але ми можемо вплинути – Ти і я – на те, яким є наше особисте внутрішнє розположення для ефективної дії. Щоб досягнути результат, слід бути сфокусованими, зберігати ясне бачення ситуації і формувати чітке розуміння своєї ролі у подіях, на які хочемо впливати... Щоб в нашому травмованому суспільстві постали справедливість, правда і мир, слід нарощувати глибинний особистий спокій – спокій, не пасивний, а глибоко закорінений, у цьому сенсі радикальний, цілеспрямований» [3]. Знаменно, що єпископ пропонує шлях до внутрішнього миру не лише для віруючих, а також з пастирською опікою звертається і до тих, хто «не особливо релігійний». Справжня любов бо, як навчав Христос, турбується про всіх. Пряме констатування зла у діях влади прозвучало у заклик до молодих людей колишнього глави УГКЦ Любомира Гузара: «Подумайте, як зробити правдомовність, справедливість, взагалі порядність нормами поведінки в усіх обставинах нашого життя. Застановіться, як найкраще можна б ці духовні цінності довести до відома цілого нашого народу, а головню до тих, хто є або хоче бути при владі. Застановіться, як домогтися, щоб ваш голос був почутий. Це далеко не проста справа, бо ті, хто залюблений у владу та гроші, уважають вас руйніниками. З прикристю довідуємося про фізичне знущання над студентами та іншими рафінованими формами морального переслідування. Не бійтеся і не піддавайтеся!» [5]. «Не бійтеся!», – саме так звернувся Ісус до своїх учнів під час шторму на морі. І це «Не бійтеся!» під

час «шторму» на Майдані вселяло віру у перемогу. Згодом, під час кривавих подій 18–20 лютого плоди цього «Не бійтеся!» побачив увесь світ у мужності Героїв Небесної Сотні.

Присутність священників, семінаристів, монахів і монахинь насправді відкривала людям Церкву живу і діяльну, співстраждаючу і підтримуючу. «Церкви прийшли туди, де є люди, де вони можуть відповісти на духовні та моральні питання, які виникають. Насправді, нікому не цікаво чи я греко-католицький священник, чи римо-католицький, коли мене бачили в підрыснику, то підходили і питали: «Отче, що будемо робити далі?», «Отче, чому їх побили?». Питання конфесійної приналежності тут відіграє другорядну роль, можливо навіть і жодної ролі не відіграє. Дехто у цьому вбачає заснування підвалин помісної української Церкви» [12].

Говорячи про присутність духовенства на Майдані українські релігієзнавці усе ж виділяють греко-католиків. Оскільки питома вага вірних УГКЦ проживає у західних областях, і саме вони на початках становили 50% протестуючих, то й не дивно, що пастирі приїхали підтримати свою паству. Загалом глава УГКЦ Блаженніший Святослав швидко реагував на всі знакові події, пов'язані з протестами через звернення, проповіді, інтерв'ю. Заклик «не відповідати насиллям на насилля і злом на зло» і запевнення, що Церква завжди була і буде зі своїм народом за будь-яких обставин, – це не були пусті слова. Напевно, для багатьох мешканців України по-новому відкрилося «лице» цієї Церкви, особливо після славнозвісного листа з Міністерства культури фактично з погрозами заборони діяльності через богослужіння на Майдані. Вагомим знаком єдності стала солідарна підтримка УГКЦ у цій ситуації не тільки інших церков, а й інших релігій. Не набуло широкого обговорення фальшиве звинувачення Президентом В. Путіним священників із Західної України (передусім, вочевидь, греко-католиків) у націоналізмі та екстремістських закликах повалити уряд. Це звинувачення прозвучало на міжнародній зустрічі високого рівня – саміті Росія – ЄС. Президент Росії не зробив закид якійсь політичній силі, Правому Сектору, – він звинуватив Церкву. На нашу думку, це визнання великого авторитету Церкви та її впливу на громадян. Вплив цей – у формуванні системи цінностей, у сфері моралі. Уся атмосфера Майдану – атмосфера жертвності, любові, солідарності, непохитності, терпимості і єдності – не могла виникнути серед людей, для яких матеріальне вище духовного.

Не так помітно, як УП КП та УГКЦ, але були присутні на Майдані також римо-католицькі священики, і Конференція єпископів РКЦ України виявляла свою підтримку народові через звернення, заклики до усильної молитви та посту. Рішучими були виступи єп. Станіслава Широкоградюка, який стверджував, що кожен християнин повинен бути на Майдані, а також спрямовував задуматися над тим, що у поширенні зла винна не лише влада, а кожен, хто бере і дає хабарі, не шанує неділі, – для кого Божі заповіді не є путівником у житті: «Християнин – це вільна людина. І тільки вільна людина здобуває волю. А поки зухвалий політик може сказати, що може пройти в депутати, якщо у нього є кілька тонн гречки, трохи грошей і багато обіцянок... Якщо існує явна торгівля рабами, наприклад, за 150 грн. на Антимайдан... А ще більше я здивувався, як люди стоять за 150 грн. на базарі. Свята неділя – коли християнин повинен стояти в церкві... Яка різниця між рабом, який торгує політикою та іншим – який стоїть і торгує святим днем?» [19].

Свою присутність на Майдані протестанти виявили тим, що встановили міжконфесійний молитовний намет (пастор Калужний) і надали його у користування тим християнам, хто має потребу здійснювати тут молитву та богослужіння. «Й на цьому ніде й ніхто не наголошує. Протестанти на ЄвроМайдані йдуть шляхом не зовнішньої церкви (наприклад, УПЦ КП, УГКЦ та УАПЦ намагаються періодично декларувати народження на Майдані єдиної Української церкви), а шляхом внутрішнього насичення собою самого ЄвроМайдану, шляхом індивідуальної діяльної участі й співучасті» [2]. Цікавий досвід служіння мала спільнота німецьких лютеран, яка розташувалась прямо в епіцентрі подій, на вул. Лютеранській у храмі св. Катерини: «Наша допомога часто нагадує Страшний суд в тому сенсі, що вона всебічна. Церква допомагає всім незалежно від нашого ставлення, абсолютно всім потрібна допомога. Ми зігріваємо не тільки протестувальників, але й солдатів, які сидять у нас, п'ють чай. Я глибоко переконаний, що рано чи пізно мені доведеться відповісти, кому я допоміг, кому не допоміг і чому цього не зробив у такий момент» [10].

Непросто було сформулювати чітко свою позицію ієрархії УПЦ МП, чия паства опинилася по двох боках барикад, а верхівка влади декларувала свою приналежність саме до цієї Церкви (і тому майданівці звернулися до митрополита Володимира з проханням вплинути на представників влади як на своїх прихожан). Варто погодитись з М. Мариновичем у тому, що «ця Церква зуміла не зро-

бити великих помилок, шарпнувшись у бік ієрархічного підпорядкування Московському патріархату»[9], вона долучалася до всіх спільних заяв ВРЦіРО, під час подій на Грушевського священники саме цієї Церкви першими стали на нейтральній території, щоб не допускати кровопролиття. Підтримку тисяч «лайків» отримав прес-секретар Володимир-Волинської єпархії УПЦ МП о. Віктор Мартиненко, який на порівняння Януковича з Ісусом Христом, яке зробив намісник Києво-Печерської Лаври Митрополит УПЦ МП Павло Лебідь, відреагував у фейсбуці так: «Я не знаю, чи точно ЗМІ передають слова митрополита Павла, сказані сьогодні Януковичу, але те, що наші церковні ресурси розміщують інформацію про «молитву» тих потвор, і їхні відвідини Лаври – це спонукає мене до глибокого сорому. Сьогодні спілкувався з багатьма своїми друзями – простими волинськими священниками – від усіх чув слова обурення. Владико Павел! Будь ласка, не говоріть від лиця усєї Церкви...» [13]. Цю ситуацію можна назвати Майданом у Церкві, бо в пояснювальному листі патріарху Володимирі о. Мартиненко прямо вказує на ті вчинки владыки Павла, які не відповідають християнській моралі. З іншого боку, відомі факти «атакування» представниками т. зв. «політичного православ'я» собору УГКЦ у Києві, проголошення трагічних подій 18–20 лютого смутою, спалювання документів монахами Києво-Печерської лаври тощо змушують задумуватися, чи насправді частина духовенства і мирян цієї Церкви знайомі з головною заповіддю християнства – заповіддю любові, і чи їхнє уявлення про добро і зло є адекватним.

Логічним є висновок Л. Филипович: «Усвідомлення того, що Церква має бути з народом, одним Церквам далось органічно, легко, просто. А от деякі і досі думають: з яким народом, з якою частиною народу має бути Церква. Народ – він різний. Греко-Католицька Церква зі СВОЇМ народом, якого виховала в знанні правд віри і патріотизмі. Хоча і там виокремилася «правовірна» гілка (секта), яка визнає Путіна своїм президентом... А як бути Українській Православній Церкві, народ якої по різні сторони барикад? Як бути іншим християнам, які постали перед такою ж проблемою?» [15].

Як було зазначено на початку, Церква – це увесь Божий люд – і ієрархи і миряни. У цілому Церкви гідно виконували свою пастирську місію, і їхня християнська ідентичність у моральному аспекті була належною. Однак, не можемо не зазначити, що миряни часто випереджали своїх пастирів у виявленні зла. Можна сказати, їхня активність стимулювала Церкви реагувати на події. А чи не мали б

пастирі іти на крок попереду? Йдеться про так зване пророче покликання Церкви, яке влучно окреслив М. Черенков: «Окрім вірності традиції і турботи про сучасників, Церква повинна передбачати завтрашній день – відчувати майбутнє, попереджати про небезпеку, дарувати надію. Церква повинна служити майбутньому, тому що з ним приходить Царство Боже. Вона повинна передбачати оновлення, пробудження, відродження і служити їм, готувати їх, виховувати їх діячів» [17]. Далеко не всі люди, які вийшли на Майдан, були практикуючими християнами. Проте у формуванні здорової моральності останніх Церква відіграла вагомую роль. А на Майдані відбувався взаємовплив у духовному досвіді мирян і духовенства. М. Маринович зазначив в одному із інтерв'ю: «Душпастирський момент був фантастичним навіть для самих священників. Вони казали, що до революції ніколи не бачили такого щирого християнства, як на Майдані. Недарма з'явилися слова про те, що Христос був на Майдані, адже «де є люди, які стоять в моє Ім'я, там і я є», сказав Христос. Отак це й було» [9] Отець М. Димид – один із тих отців, які майже весь час перебували на Майдані, віддав належне молоді, визнавши, що молоді люди показали священникам, що вони у відповідних моментах справді чіткіше чують голос Божий у своїх серцях. Самоорганізація українців здивувала світ, і неможливо не враховувати цього при подальшій розбудові громадянського суспільства. Це колосальний досвід також і для Церкви: активні миряни, які вимагають принципових і своєчасних реакцій на зло. Погоджуємося з думкою В. Єленського: «Якщо змінюються миряни, то це не може не змінювати Церкву, це абсолютно очевидні речі» [7]. Церкви почали змінюватися вже на Майдані, особливо це було помітно під час спільних молитов, коли «ніхто не прагнув виокремитися і продемонструвати свою першість у висловлюваннях чи молитві. Сформувалась сукупна солідарна думка і позиція всіх церков, всіх релігійних організацій щодо захисту прав та свобод людини. Всі за всіх. Цим церкви фактично заклали ідеальну модель майбутнього суспільства (своєрідне Царство Боже), яким насправді воно може і має бути» [15]. Солідарність у молитві виявилася і серед тих, хто не міг фізично перебувати на Майдані, але доєднався до молитовних сторож, груп, барикад, майданів, що створилися при парафіях, а також у соцмережах. Львівський Майдан від 17 лютого став Молитовним Майданом, – тут різні релігійні організації, спільноти, парафії провадять щогодини 15-хвилинну молитву. Ця солідарність мирян є добрим ґрунтом для роздумів над пропозицією Патріарха

Філарета всім Церквам, які діють в Україні, об'єднатися в єдину Помісну православну українську церкву. «По тому дізнаються про вас, що ви учні Мої, як будете мати любов між собою» (Ів. 13:35). Обурення насильством, злом і прагнення до правди вивело українців (і не тільки) на Майдан; терпеливість, жертівність і любов допомогли вистояти і боротися разом на Майдані. Не треба ідеалізувати, – люди були різні, і, очевидно, виникали непорозуміння, але загальний дух братерства можна було мало що не фізично відчутися. Подвиг героїв Небесної Сотні унаочнив Україні і світові той рівень любові, про який Христос сказав: «Немає більшої любові за ту, коли хто душу свою кладе за друзів своїх» (Ів. 15:13). Їхня смерть підтвердила те, про що говорив вл. Борис Гудзяк на початках Революції: «Твоя перевага у моральній вищості над суперником» [3]. Перевага наших героїв була тому, що вони були вільними людьми. За рік до кривавих подій 18–20 лютого вл. Любомир Гузар пророчо сказав: «Влада боїться свободи в серцях набагато більше, ніж голодного бунту. Бо голодного можна купити, а вільного – тільки вбити» [4]. І Церква силою морального авторитету разом з іншими суспільними інститутами має працювати над формуванням справді вільних людей, здатних на самопожертву за прикладом Христа, за прикладом героїв Небесної сотні. Якщо провідниками у політичному, культурному, економічному житті суспільства будуть люди – слуги народу, у серцях яких буде вписаний моральний закон любові, ми збудуємо нову Україну – країну наших мрій.

Здійснений у статті аналіз потребує поглиблення і продовження. Ситуація в країні набула нового рівня напруги у зв'язку з анексією Криму і скупченням великої кількості російських військ вздовж кордону з Україною. Це наступний виклик для християн у сфері моралі, – як зберігати мир у серці і любити ворогів, а поруч з тим мужньо стати в обороні Батьківщини? Церкви покликані шукати відповіді на ці та інші гострі питання у Божому Слові, доносити до людей і активно бути присутніми у суспільстві.

Література:

1. Алексійчук, вл. Венедикт. Наша християнська ідентичність [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://catholicnews.org.ua/integralni-tekst-vidkritoyi-lektsiyi-vladiki-venedikta-alek>.

2. Горкуша О. Євромайдан як індикатор трансформації релігійної функціональності або Революція Гідності як ситуація сповіді перед Богом, Україною та людиною (Частина 2) [Електронний

ресурс] / О. Горкуша. – Режим доступу : <http://risu.org.ua/ua/index/blog/~slovosvit/54822/>.

3. Гудзяк Борис, вл. Малий іспит совісті протестувальника [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://risu.org.ua/ua/index/blog/~borysgudziak/54499/>

4. Гузар Любомир, вл. Про свободу [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://gazeta.dt.ua/internal/pro-svobodu.html>.

5. Гузар Любомир, вл. Слово до молодих людей Майдану! [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://1-org.ua/2013/12/15/2665>.

6. Єленський В. Для нинішньої влади звернення єрархів – не вартують нічого [Електронний ресурс] / В. Єленський. – Режим доступу : http://www.religion.in.ua/zmi/ukrainian_zmi/24458-viktor-yelenskij-dlya-ninishnoyi-vladi-zvernennya-eyerarxiv-ne-vartuyut-nichogo.html.

7. Єленський В. Майдан змінює Церкви [Електронний ресурс] / В. Єленський. – Режим доступу : <http://www.religion.in.ua/main/interview/24423-viktor-yelenskij-majdan-zminyuye-cerkvi.html>.

8. Загребельний І. «Християнська ідентичність» як наслідок деесенціалізації релігії [Електронний ресурс] / І. Загребельний. – Режим доступу : <http://www.religion.in.ua/main/21384-xristiyanska-identichnist-yak-naslidok-deesencializaciyi-religiyi.html>.

9. Маринович М. Церква і революція [Електронний ресурс] / М. Маринович. – Режим доступу : <http://www.credo-ua.org/2014/03/112910>.

10. Мухоморова Т. Крапля в морі: історії служіння на Майдані від лютеранської церкви [Електронний ресурс] / Т. Мухоморова. – Режим доступу : http://risu.org.ua/article_print.php?id=55200&name=reportage&_lang=ua&.

11. Недавня О. Євромайдан як індикатор трансформації релігійної функціональності або Революція Гідності як ситуація сповіді перед Богом, Україною та людиною (Частина 2) [Електронний ресурс] / О. Недавня. – Режим доступу : <http://risu.org.ua/ua/index/blog/~slovosvit/54822/>.

12. Рудейко Василь, о. Покровителем Євромайдану є св. Миколай, бо він – символ справедливості [Електронний ресурс] / Рудейко Василь. – Режим доступу : http://risu.org.ua/ua/index/expert_thought/interview/55136/.

13. Священик з Волині – скандальному владиці: «поцілуйте їх у сраку» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.volynpost.com/news/26143-sviaschenyk-z-volyni-skandalnomu-vladyci-pocilujte-ih-u-sraku>.

14. Турій О. Традиційні Церкви в незалежній Україні: проблема ідентичности [Електронний ресурс] / О. Турій. – Режим доступу : <http://www.ji.lviv.ua/n22texts/turij.htm>.

15. Филипович Л. Майдан як вирішення екзистенціальних проблем [Електронний ресурс] / Л. Филипович. – Режим доступу : http://risu.org.ua/ua/index/expert_thought/analytic/55346/.

16. Філарет, Патріарх. Церква повинна бути з народом [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://cerkva.info/uk/intervju/4229-intervjyu.html>.

17. Черенков М. Церква на Майдані: виклики постсекулярності [Електронний ресурс] / М. Черенков. – Режим доступу : <http://risu.org.ua/ua/index/blog/~cherenkoff/54975/>.

18. Чорноморець Ю. Як формуються релігійні ідентичності? [Електронний ресурс] / Ю. Чорноморець. – Режим доступу : <http://www.religion.in.ua/main/analitica/10102-suchasni-problemi-z-religijnoyu-identichnistyu-tragediya-pravoslavnya.html>.

19. Широкоградюк Станіслав, вл. Дні цієї влади пораховані [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.credo-ua.org/2014/01/108993>.

20. Щоткіна К. Неправда від перестрахи [Електронний ресурс] / К. Щоткіна. – Режим доступу: http://risu.org.ua/ua/index/expert_thought/authors_columns/kshchotkina_column/54685/.